



Sara Lidman: Att brottas med ord

Talare

Sara Lidman
Författare

Datum

15 mars 1955

Plats

Uppsala

Omständigheter

Manus till tal om språket av författaren Sara Lidman, troligen manuskript till föredrag med titeln "Att brottas med ord" i Uppsala 15 mars 1955 för Modersmålslärares förening. Ur Sara Lidman-arkivet på Umeå universitetsbibliotek. Texten har redigerats av Svenska tals redaktör i enlighet med författarens eget korrektur.

Jag är egentligen så hemskt rädd för er för jag var en så dålig uppsatsskriverska allt efter folkskoletiden. Det hette alltid att mina uppsatser var så korta och så handlade dom aldrig om nånting. Och lärarna hade alldeles rätt. Ändå slet jag som ett djur hela skrivtiden, prövade och sökte ord ord. Ord som slutade och började på tätt bokstav, som hade den rätta längden, den rätta melodin, ord som var precisa. Det är ont om så bra ord, och jag hittade bara några få ungefärliga till varje uppsats och så spädde jag på med lite dumheter omkring dom för att fylla några blad. På det sättet fick jag ingen tid över att tänka på ämnet för uppsatsen. Om jag till exempel behövde ett ord för begreppet grannkvinna så kunde jag inte skriva grannkvinna rätt och slätt utan jag måste pröva det från alla sidor för att till slut finna att femininformen till granne borde vara granninna. Så skrev jag det precisa ordet granninna och tänkte att läraren skulle bli skakad i sin slentrianuppfattning av svenska språket. Läraren var en listig man – han skrev i mariginalen. Vänta med dessa nybildningar tills ni blir författare. Jag vet än i denna dag inte om karlen var ironisk eller förhoppningsfull angående min framtid i svenska. I varje fall tog det ju många år som jag nästan inte kunde skriva ett brev därför att jag inte fann de precisa orden. Jag kunde bli sittande som ett småbarn och peta i ett enda ord. Ordet förstå till exempel, om man löser upp det och vänder på det blir det stå för, stå upp för någons räkning, stå i stället för, stå såsom vore man denna andra människa. Och så kommer man till att ett sånt enkelt ord som man använder så lättsinnigt till vardags är ett så väldigt begrepp att man inte törs ta till det. Ordet är så stort att man i verkligheten träffat på eller erfarit bara en skymt av dess innehåll. Så var jag en lång tid så fångad av ordens demoniska egenvärde att jag blev alldeles förstummad. Det fanns inga ord som var tillräckligt obetydliga för att jag skulle ha rätt använda dem. Samtidigt växte ju allt det där man ville

berätta och utreda. Det bara växte som några oformliga klumpar av känsligrubbel och till slut man måste man ju bita huvudet av skammen och säga till svenska språket att jag kan inte handskas med dig som du det förtjänar men jag haver en historia som jag måste berätta och det måste ske på svenska och att jag nu misshandlar dig betyder icke att jag föraktar dig. Och så skrev jag glädligt förstå älska hata och alla våra väldiga ord i den lilla betydelse som de har fått sig tillmätt i veckopressen. Allers köpte ett par noveller av mej och det var hyggligt av dom för absolut stumhet gör en människa rätt fattig om den stumma tror på orden som sitt öde. Den där dravelperioden löste ändå upp en massa knutar, jag kunde skriva småord sådana som och samt emedan utan att fundera det minsta. Ett ord som ganska rådbåkade jag bara lite grann. I Karl den tolfte bibel står ju ganska som översättning för det tyska ganz och i den starka betydelse använder vi ordet i min hemtrakt. Skulle nu någon läsare tro att jag använde ordet i medelsvensk eller gammelsvensk bemärkelse? Men som sagt några minuters grubbel fick förslå så skrev jag ganska och tänkte dom får tolka't som dom vill. Jag är ju uppväxt med en dialekt som jag till dels hatat och tills dels varit mycket gripen av. Varför man kom att hata den berodde nog till stor del på folkskoleundervisningen som i min hemtrakt gick ut på att bara råa och okunniga och på allt sätt dåliga människor talade bondska, som vi kallar Skelleftemålet. Vi tillhölls strängeligen att tala svenska på skolgården och hemma och alla slags dialektala vändningar i muntlig eller skriftlig framställning förlöjligades av läraren. Vi barn trodde faktiskt allmänt att landsmål inte talades någon annan stans än i vår hemsocken. Och genom en logisk kullerbytta kom vi till att det också bara var vi som var råa okunniga och oegentliga människor, medan landets invånare i övrigt talade en fin svenska och på alla sätt var riktiga. Visserligen fick vi läsa någon dikt av Fröding på värmländska men se det var pittoreskt. Värmland låg i världen, Västerbotten och då särskilt vår hemsocken var bara som en parentes kring något skrot. En lång tid kom man på det sättet att leva i ett plågsamt förhållande till hembygden och språket. Man kunde sitta och höra på en gammal människa som på denna invecklade dialekt berättade om sitt liv – man satt helt betagen – för att plötsligt frysa till när man mindes att detta språk var rått, obildat fult, skadligt att höra på!

Långt senare skulle jag ta revansch på denna snedvridna språkuppfostran. Jag medger villigt att Tjärdalen med sitt överdrivna användande av dialekt är en hävdelse- och hämnandeakt – Skelletbondskan duger visst att skriva en roman på! Jo jag gick lite för långt, använde ibland ord som inte var så nödvändiga, vrängde våra föraktade bondeord med den hemliga beräkningen att

utomsocknes skulle finna dem exotiska. Usch nej man är inte så renhjärtad. Å andra sidan tänkte jag noga på byborna – där skulle inte få stå ett ord i min första bok som inte vem som helst av mina jämnåriga kunde fatta. Orden skulle vara jordiga, hemvävda dom skulle lukta snus och inte bokdamm. Vi lärde oss inte älska böcker i vår skola.

Det finns många ord som jag tycker säger så mycket att man gärna vill införliva dem med svenskan.

Till exempel slämta igen en dörr, det är en arg person som far ut och överlåter åt dörren att säga vad hon är på för humör.

Ett ord som fjuka – det betyder smyga sig iväg, om människa eller mod. Fjuka – det för tanken till både fjät och rök.

I allmänhet har jag väl ändå farit därefter att även utsocknes av sammanhanget skall förstå vad ett landsmålsord betyder. Bara någon enstaka gång flyger det i en att man skulle vilja säga ett hemligt hej på dej till nån gammal bondgubbe därhemma med ett urgammalt ord. Som uttrycket "vara däri boddes". Det betyder hänga läpp, vara övermåttan sur. Det finns ju på franska ordet boudier för samma sak, jag vet inte om det har något samband. I varje fall känns det som om jag skulle ha rasat av mej det värsta i dialektväg i den första boken.

Jo jag skulle väl säga något om brottningen med ord, det var en förmäten titel egentligen, upptäckte jag idag. Nån Jakob är man ju inte. Det vill säga jag vinner nästan aldrig. Om jag tidigare levde i en sådan vördnad för orden att jag aldrig hade en adekvat verklighet för dem tycker jag nog nu mera att det är ont om riktigt bra ord, dom där exakta mitt i prick som poeterna umgås med. Att det är svårt att göra rättvisa åt en verklighet man sett. Alltså att den känns så väldig så länge den är oskriven men krymper när man väl skall tala.

Jag känner mig ofta som gäst vid ett skotskt middagsbord där det lär vara så om värdinnan är av den riktigt hushållsaktiga sorten att det står ett fat med frusna smörkulor. Kniven är lite ljummen och halkar hela tiden runt dom där kulorna som gula och granna och näringsrika far runt på smörtallriken. De är fullständigt inom räckhåll – men ogripbara. Man är så nära så försmädligt nära hela tiden. Jag kommer ihåg från Tjärdalen en enda mening som jag höll på med i flera veckor. Gick och tänkte lite på den varenda dag. Det handlade om Vela,

den lilla sinnessvaga pigan som hade skött om onde Jonas den sista veckan. Jonas hade dött tidigt en sommarmorgon, hon hade vakat hela natten och nu när han var död så kom det en massa kloka kvinnor för att tvätta honom och sjunga en psalm och säga de ansvarsfulla orden över liket. Vela var alldeles överbliven. Hon var mycket bedrövad, trött och ovetande. Det återstod ingenting annat för henne än att gå hem till Tekla. Jag försökte mig på en lång beskrivning av hur hon gick över gårderna, raglade lite smått därför att hon var så trött och hade stått hela natten. Lite gröngråaktig, så obetydlig till utseendet att ingenting kan framhävas som karaktäristiskt. En liten droppe snor som darrar i nästippen. Offerviljan som intet vet av beräkning. Den anonyma människan som älskat och mistat men som inte har några ord till att beskriva sig på, som är så ödmjuk att hon inte ens kan ropa. Inte gråta högt – bara ha en droppe snor i näsan.

Till slut tyckte jag att hon inte bara gick över gräset men att han var som gräset själv, lika lydig och ljuvlig.

Hon hade en droppe snor som slängde i näsan men hur skulle jag få med det utan att bli lågkomisk, jag ville inte att någon skulle skratta åt Vela denna morgon. Jag försökte med formuleringen Enkel som ett gräs i morgonsolen. Jag tyckte att ordet enkel var bra – det kunde associera till änka och hon var en liten änka just då. Men den där snordroppen ville jag absolut ha med och en läsare som har bråttom skulle kanske inte ge sig tid att minnas att om morgonen droppar det litet från grässtråna. Som ett daggbhängt gräs om en morgon. Då hade jag förlorat det associationsrika Enkel daggbhängt tyckte jag lät preciöst. Däremot var jag nöjd med om en morgon. Det darrade till någon gammal folkvisa i dom orden. Jo det var folkvisevägen man måste gå med Vela. Och så fastnade jag för denna beskrivning: Vit och grå som ett daggigt strå – om en morgon.

Naturligvis är det ingen bra bild – det är kanske groteskt att likna en människa vid ett grässtrå, men kanske förmedlar det en viss stämning så att läsaren kommer att fylla i, på en gång se marken luften och människan. Och man vill ju inte slösa med ord.

(I knappheten har jag kanske lärt lite av dialekten. T. Ex. som negation säger vi hellre o än inte. Jag har oläst läxan, ovarit efter posten, omjölkat korna. Man säger till och med nyckeln är o i – istället för nyckeln sitter inte i låset.)

Nät det gäller bilder så får man ju vara försiktig, inte bara ta en bild för att man ska ha en bild utan se till att den hör till saken. Bilden skall föra längre in i situationen och inte leda vilse. Man kan inte alludera på sånt som de beskrivna gestalterna aldrig haft att göra med. Man kan inte säga om en bondjänta att hennes hy är som nyponblom eller äppelblom om det inte finns nyponbuskar eller äppelträd i den trakt hon hör hemma. De flesta bilderna kanske man har liksom färdiga liggande i nån slags minneskista från barndomen. [Otydlig anteckning i marginalen.] Det gäller till exempel en bild om Petrus i Tjärdalen. Han kom in till Jonas som låg och var fruktansvärt sjuk. Och Petrus som till vardags gick omkring och hade sina små tvivel om Gud och som på sistone inte hade varit så duktig i att bedja, jag ville få fram hur bönen liksom inte frågade efter Petrus alls utan för av sig själv. "den bad sig med egen röst. Han stod oförmögen att bestämma. Som ett fågelbo." Just den sammanställningen kommer jag ihåg från min barndom när jag såg en kvinna i extatisk bön, hon låg på golvet och höll upp händerna så här.

Sådant där som att få innehåll och stil att passa ihop. Om man ska skriva om människor som man tycker synd om kan det vara svårt att balansera mellan det patetiska och det grymma. Å ena sidan vill jag att läsaren skall veta var jag står, han ska inte tveka om mina sympatier. Å andra sidan vill man inte säga ut så mycket att det ingenting återstår för läsaren att fylla i med. Det ska finnas plats för honom att tycka något också. Då är risken den att man blir hårdkokt och grym i ordvalet så att effekten helt förfelas, läsaren vägrar att engagera sig för något som författaren beskriver så likgiltigt.

Jag har en last och det är ironin. Jag tycker det är en så fattig konststart. Den vet ingenting om sorg och ingenting om glädje heller – överallt där det gäller på skarpen har ironin ingenting att komma med. Någon gång som ett saltkorn kan den väl vara berättigad men jag är aldrig säker när jag varit ironisk att jag inte bara sagt något klumpigt med den vitsiga vändningen.

Jag ska ge ett exempel. I den skildring jag hållit på med nu ganska länge rör det sig i torpamiljö. En familj har ett oändligt antal barn, men det är en frisk och från familj som inte tar nånting högtidligt, dom anser knappt sig själva allvarligt menade. Dom har en ohyggligt dålig bostad, så där så att [golvtilljorna] alltid är tjock[a] av is om vintern. Om man ska beskriva en sån bostad i detalj somnar läsaren av tråkighet allmän olust. Därför låter jag bostaden beskriva sig i en scen

med en tvåårig unge som sitter i en vrån "Han tyckte om att slicka på is och snor och tillgången var god på bådadera vintertid". Det är den sortens ironi som jag känner mig osäker inför – jag tycker att det är att slänga ifrån sig lite lättvindigt. Samtidigt har jag inte kunnat komma på någon bättre formulering.

När jag höll på med Tjärdalen krånglade jag så mycket jag nånsin orkade. Gjorde nya ord, satte ihop flera stycken och hade ingen som helst ordning på interpunktionen. Helst skulle varenda mening stå utan subjekt. Men allteftersom man håller på blir den där stilen tröttsam. Jag är less att skriva den och less att läsa den. Jag strävar mer och mer att komma från konstrandet, att skriva en rak och ren svenska. Där grannkvinna heter grannkvinna.

Taggar

1950-tal, 1955, Kvinna

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/sara-lidman-att-brottas-med-ord>